

SÜMEGI GYÖRGY

Faludy György és Szalay Lajos

SÜMEGI GYÖRGY (1947) Budapest

Költő és képzőművész, író és képíró elsősorban a műveikkel kapcsolódhatnak, a műveikben kerülhetnek közös platformra – a személyes nexuson túl, vagy az alatt.

FALUDY GYÖRGY: VILLON BALLADÁI, SZALAY LAJOS RAJZAIVAL

Kettőjük kapcsolata is művekben valósult meg. A személyes szálak össze is kapcsolódhattak – vagy párhuzamosan futottak – az 1930-as évek elején, talán már Miskolcon találkozhattak volna. „1933–34-ben tizenöt hónapig katonáskodtam Miskolcon, a Búza téri Rudolf laktanyában” – írta Faludy a *Pokolbéli víg napjaiban*. Szalay ugyanott töltötte katonai szolgálatának első idejét (1932. okt. 1 – 1933. jún. 1.). Bizonyosra csak az vehető, hogy a Faludyt országosan ismertté tevő Villonjával (1937) Szalay találkozhatott. E kötet kíváncsiságot kelthetett a saját művészetében újításra készülő alkotóban, akinek a francia irodalom és képzőművészet (elsősorban Picasso) iránti szeretetét kilenc hónapos párizsi tanulmányútja korábban (1930–31) megalapozhatta.

Bizonyosra vehető, hogy New Yorkban találkoztak, s lehetséges, hogy ehhez ugyancsak a Villonmű szolgáltatta az apropót. „Hamza András református lelkész és jóbarátom kiadásában kétszer is megjelent 1968-ban és 1978-ban a Villon, nem az általam 1937-ben válogatott középkori fametszetekkel, hanem Szalay Sándor [így!], a remek grafikus és tűrhetetlen ember remek rajzaival” (Faludy György: *A Pokol tornácán*, 2006). A kiadóról, Hamza prédikátorról a *Jegyzetek a kor margójára* kis kisportréjában ezt írta Faludy: „A New York-i presbiteriánus templomhoz került a Madison Avenue-n. A magyar mellett tökéletes angolsággal prédikált, és az egyházközség évi, sok millió dolláros költségvetésének jelentős részét ő gyűjtötte. Mint a Kodály Kórus alapítója és nívós előadások szervezője magasra emelte az emigránsok addig szégyenteljes kulturális színvonalát.” Még egy – később fontossá váló – adatot is hozzátesz Faludy: „Segédlelkésze, Kováts Bandi, aki ügyvéd volt, és a magyar történelem minden részletkérdését ismerte.”

A Faludy Villonját New Yorkban kiadó Hamza tisztelettel Szalaynak is meghatározó – ám el-

lentmondásokkal is súlyosan terhelt – viszonya alakult ki. Úgy kezdődött, hogy egy bostoni milliomosnó megrendelésére készített vallásos rajzait megismerve, ő a Magyar Egyház című lapjának hasonlókat rendelt, s azokat számról számra megjelentette. Ezek ismertté és sikeressé tették Szalayt a presbiteriánus egyház New York-i gyülekezetében is. Ez időtt érlelődhetett meg Szalay azon szándéka is, hogy „a Genezisére mint madzagra fölfűzzek egy csomó ünnepélyes rajzot”. A művei publikálására, a közönséghez való eljuttatására ő a könyvet tartotta az elsődleges, legfontosabb médiumnak. Itt az ő könyvet formáló szándéka és Hamza András kiadói akarata találkozott. A Madison Avenue Church Press 1966. december 20-án, karácsony előtt jelentette meg a kötetet *Genezis. A Graphic interpretation by Lajos Szalay* címmel. Az alkotó László Gyulának írt levelében így fogalmaz: „Ez a könyv meg a többi könyvem is az én genezisésem: keletkezésem, fejlődésem önéletrajzszerű regisztrálása. És regisztrálása annak a ténynek, hogy mindig mindent olyan komolyan vettem, mintha az egész világ egy teológiai értekezés lenne.” S valóban, Szalay ezt az általa legfontosabbnak vélt, akár a világhírt is eséllyel megcélzó rajz-tékáját is komolyan, nagyon komolyan vette, még akkor is, ha talán nem volt elég körültekintő és fölkészült a szerzői jog amerikai mibenlétében, jelentőségében. Ugyanis a kötet impresszumában tervezőként a kiadó szerepel („Designed by Andrew Hamza”), ám ennél is lényegibb és az elkövetkező évek súlyos vitáira okot adó tétel ez: „Copyright, 1966, by the Madison Avenue Church Press”. Vagyis az alkotás – a rajzok – szerzői jogát [amely a személy alkotását védi] a Madison Avenue Presbyterian Church tulajdonában lévő kiadó nevére jegyeztette be Hamza. Az alkotó és a kiadó között elsősorban ez váltotta ki azt az éveken át elhúzódó szerzői jogi vitát, ami valamelyest csak a *Genezis* magyar kiadásával (Magyar Helikon, 1973) úgy kerülhetett nyugvópontra, hogy Hamza a kiadója szerzői jogát itt nem érvényesíthette, noha Szalay azt írta László Gyulának, hogy „Hamza András hazarohant az ellopott copyrighttal, és nevét belegyalázta a kiadásba”, ám a magyar könyvben nincs föltüntetve copyright. Ezenkívül a New York-i kötetben megjelent bejegyzés sem pontos, talán csak megelőlegezett, mert Hamza azt csak 1968. május 20-án

– tehát már Szalay folyamatos tiltakozása idején – jegyeztette be hivatalosan (száma: AA-992477).

A szerzői jog eltulajdonlásának Szalay számára hátrányos következménye volt, hogy Hamza a *Genezis* magyar kiadása után is igényt tartott a szerzői honorárium harmadára. „Minden három fillérből, ami bejön, kettő a Tiéd, egy az enyém” – írta Szalaynak. Az 1956-os forradalom 10. évfordulójára Norwalk városa (Connecticut) szobor felállítására ajánlotta föl egy fontos közterét. Az emlékmű tervezése idején Hamza aktív szervezőmunkába fogott: Szalayt meggyőzte alkotóként, ám hamis, politikai jellegű álhivatkozások mögé bújva Szalaynak csak minimális honoráriumot juttattak. (Minderről lásd: *„Egyetlen dimenziónk a jelen.” Szalay Lajos festő- és rajzolóművész levelezéséből*, szerk. Sümegi György, 2009. A *Genezis*-történetről Szalay levélben részletesen beszámolt Gombos Gyulának is.)

A *Genezis* kiadási anomáliái és a *Hungary 1956* norwalki köztéri dombormű létesítésével kapcsolatos problémák meghatározták ugyan kettőjük viszonyát, ám mindezek ellenére Faludy Villonjának illusztrálására valószínűleg Hamza kérhette föl Szalayt, mert Faludy a főt idézett szövegrészletében nem jelzi, hogy ő lett volna az illusztrátor kiválasztója.

Szalaynak valóságosan, alkata szerint is kedvére való lehetett saját képvilágot alkotni a Villon-kötethez, amelyről annak utószavában Faludy ezt

vallja: „Semmilyen anakronizmustól, semmilyen szabadságtól nem ijedtem meg, és amennyire lehetséges, még a Villon-verseknél is jobb verseket igyekeztem adni.” A New Yorkban 1968 tavaszán készülő huszonnegyedik kiadáshoz már nem a Faludy által az 1937-es első kiadáshoz válogatott középkori metszeteket adta a kiadó, hanem Szalay rajzait. Ezek 1968 első felére készülhettek el, vagyis a Szalay és Hamza között akkor már fennálló szerzői jogi konfliktus idején. Föltételezésem szerint a rajzoló a számára is fontos újabb megjelenési lehetőség miatt időlegesen félretette az ellentétet, ami perré soha nem is változott, az „erkölcsi maximalista” (Cs. Szabó László) mindvégig megmaradt az egyéni dohogások és az időnkénti odamondogatások szintjén.

Szalay Villon-rajzai az addigi illusztrációs tevékenységében új szintet, rajzoló önkifejezésének egyéni formáját valósítják meg. Elsősorban azzal, hogy a halált, az elmúlást, az életből kitalítottakat ebben a műtárgygyűttesében fogalmazta meg a legkarakteresebben. Már a Notre-Dame, Párizs jelképe elé megrajzolt hosszú hajú – mint Faludy –, lantos költő végzetét előrejelző módon a melléről a kezére és nyakára tekeredő kötél egyértelműsíti ezt vizuálisan. A *Négysoros vers, melyet Villon halálítélte szélére írt*, rajzváltozatán megnyúlt, félrebillent fejű, élettelen alak lebeg: „s most méterhosszan lógok egy nyárfaágról”. Mögötte Párizs jelzesszerűen

föltett városképe, benne a Notre-Dame mint városazonosító jelkép. Szalay később is megrajzolta a székesegyházat, mégpedig az 1970-es évek eleji párizsi tanulmányútján: az egyházi zenét átszellemlütséggel megjelenítő, tonzúrás szerzetes zongorázik a Notre-Dame előtt (*Notre Dame*, 1971, papír, tus, 360 × 434 mm, jelezve jobbra fent: Szalay Paris 71. X. 31.). A *Ballada a kalózkodó szeretőjéről* vers kompozícióján egy csoport jelenik meg: „minden fán ötven ember lebegett”. Az *Akasztófavirágok balladája* rajzán az angylaszárnyú „Kislány [...] a bitóról hóféhéren megoldja Villon árva lelkét”. A *Rablóballada a vörös Coquillardról* két szuggesztív rajzán a vörös Coquillard „nyakát szépen a kötélbe dugta” – a hóhér és a nézők között. A *haláltánc ballada* kompozíciójának egymásra rajzolt alakegyüttesében jelenik meg először a halál/csontváz: „s hogy este lett, egy csontváz tántorgott eléje”. A koponya és a csontváz – többféle helyzetben – a XLVIII. vers, a *Testamen-*

tum orbis pictusában, Szalay teremtette képvilágában főszerephez jut: „hóhérkézben lengett életem” (XLVI. vers). Már a kezdő sorra („Az őszi sárban már magamban járok, / s lábam nyomában a Kaszás üget”) reflektál a kezdő rajz: az apokaliptikus négy lovasának egyike a halál, a nő és férfi mögött fenyegető kaszás lovas. Talán leginkább az V. vers záró gondolatához („Nem félek többé s a halállal ketten / régen vagyunk mi pertu cimborák”) kapcsolható a legkülönösebb Szalay-rajz: ülő csontváz élő fejet tart a kezében. E végletesen szuggesztív, megcsavart vizuális képlet mögött fölsejlik a koponyával gyakorta megjelenített (Delacroix-tól Kass Jánosig) Hamlet is. Az élő fejet szemlélő csontváz-halál szélsőségesen kiélezett kompozícióját Faludy is becsülhette, mert az 1968. március 2-án megrendezett szerzői estje (a New York-i Presbiteriánus Egyház előadótermében) meghívójára is ezt a kompozí-

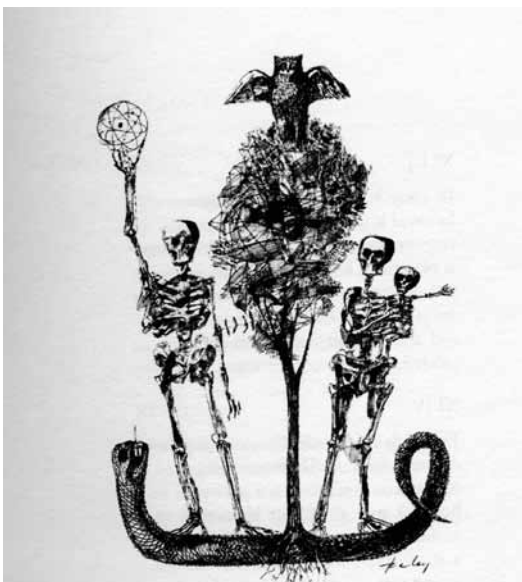

ciót választotta. Vagyis a készülő (vagy már addigra elkészült?) Villon-rajzok közül ezt tarthatta a legkifejezőbbnek, olyannak, ami a saját világát is kifejezi. A *Testamentum* további rajzaiban a csontváz-halál lanttal a kezében magát a költőt, a művészt jeleníti meg. A XXVII. vers kezdő soraira („megszúrtam / boros fejjel a rendőrfőnököt, / miért kötél járt volna,

de az udvar / s a parlament kegyelme száműzött”) reflektál a virágot fölmutató kentaurral a futó halált megjelenítő rajz. Analógiásan megemlíthető itt egy másik, csak nyomatról ismert Szalay-mű, amelyen két szemlélő előtt a halál kergeti a meztelen művészt. Főlirata: „A Halállal fut versenyt a művész; legnagyobb sikere is csak elodázás. Ni ni!! A saját árnyéka elől fut; attól fél.” A *Testamentum* záró rajza megint csak különös darab: tekeredő farkú, fölémelt fejű kígyón fa, a tetején bagoly/kuvik, kétol-

dalt csontvázak, a jobb oldali karján gyermekcsontváz, a bal oldali földgömböt tart. Szalay rajzi jelkép-használatának, egyéni szimbólumteremtésének különös eredménye ez. A kígyó összetett jelentésű: megtestesítheti a teremtést, a megújulást (a vedlő, bőrtet levető), az abszolút gonoszt és a halált is. A kereszténység (Szalay mélyen hívő volt) felfogása szerint a gonosz, a csábítás jelképe. Az *Ószövegség-*

ben a kígyó egyenértékű az ördöggel: „kígyó ravaszabb volt a föld minden állatánál” (Gen 3,1–14). A baljósan huhogó kuvik a sötétség jelképe, a halál előhírnöke, de egyúttal jelképezi a bölcsességet és a tudást is (Athéné attribútuma). A csontváz-gyermeket és a földgömböt tartók, az egész együttes borzongató pusztulást, világhalált vizionál. Mintha a mindenség sorsa himbálózna a hajó-kígyón, formai utalással Noé bárkájára. (Szalay ezt a kompozícióját ismerőseinek elküldött üdvözlőkártyáján is használta.) Szellemiségében rokon ezzel Faludy *A pompeji strázsán* című versének sora: „Mert végösszegnek ez maradt. Csalódtunk mindenben.”

A férfi és nő testi kapcsolatát megidéző versek rajzai Szalaynak a vékony-finom, érzékeny, gyakran egymásba gabalyodó vonalakkal szőtt érzéki műveire, Charles Baudelaire *Les Fleurs du Mal* harmincdarabos sorozatára (1957) emlékeztetnek. (A Villon-sorozat harminckét rajz.) A Baudelaire- és Villon-rajzok Szalay életművében a francia kultúra és művészet szeretetének legfontosabb, műalkotásokban manifesztálódó megnyilvánulásai. Főiskolai éveit szakította meg első, már említett párizsi tanulmányútjával, később a párizsi béketárgyalás hivatalos rajzolója lett (1946–47); a *Les Lettres Françaises*-ben hetente megjelent rajzai zöme francia irodalmi alkotások illusztrációja. Kapcsolatai azonban nem szakadtak meg Párizssal, mert az 1960-as évtizedben két könyv is megjelent rajzaival a francia fővárosban (*Hommage a Gyula Illyés*, La Maison du Poete-Occidental Press, Paris, 1963, 8 tábla; Lucy Boston: *Les Cheminées*, Gallimard, Paris, 1968, 19 rajz és a borító). Majd több mint másfél éves ösztöndíjas időszaka (1971–73) az utolsó, legtermékenyebb alkotói korszaka is egyúttal.

Költő és illusztrátora viszonyáról, megismerkedésükről talán érdemes idézni Faludy György 1994-ben fogalmazott összefoglalását: „Szalay Lajos művészetének nagyon régóta tisztelője, mondhatnám, imádója vagyok. [...] Az ötvenhatos forradalomról való rajzát, ha jól emlékszem, még az Irodalmi Újságban közöltem, mikor annak londoni szerkesztője voltam. Később, 1968-ban, mikor a New York-i Columbia Egyetemen tanítottam, s néhány évig azután, Hamza Bandi református lelkész házában megismerkedtem vele. Jelenléte nem volt éppen kellemes: Hamzát, aki rajzait [*Genezist*] gyönyörűen kiadatta, csalónak és a protestáns Gumi-krisztus apostolának nevezte nagy társaságban – de művésze kedvéért ezen túltettük magunkat. Meghívtuk kiállításra Torontóba, és mindent előkészítettünk ünneplésére, de helyettünk egy képkereskedőhöz jött el, ahol méltatlan körülmények közt kiállítása, sajnos, megbukott. Ennek ellenére boldog vol-

tam, amikor meghívott, hogy lefessen. Két egész napon át festett olajban, közben ebédeltünk és beszélgettünk lakásán, nagyrészt vallási dolgokról – Szent Tamás, Occam, XXIII. János pápa. Két nap után elkészült a festmény; elmondhatatlanul remek volt. Másnap délelőtt Kováts Bandi barátom, Hamza »segédlelkésze« felment Szalayhoz, hogy a festményt megcsodálja. Szalayt a konyhában találta, amint beretvájával csikokra hasogatta a festményt. Kováts megkérdezte, miért teszi ezt, mire Szalay azt válaszolta: „Csak nem festek le valakit, aki XXIII. János pápát, azt a gazfickót, dicsérte? Ez lett a festmény sorsa, és azóta Szalayval nem voltam hajlandó összejönni” (*Érintések. In memoriam Szalay Lajos*, szerk. Tóth Piroska, 1996).

Mindez egy, a művészetben közös pontokat találó, de emberileg ambivalens kapcsolatba kalauzol bennünket, amely még további művek létrejöttét tette lehetővé.

SZALAY LAJOS: EX LIBRIS FALUDY GYÖRGY

A könyveknek évszázadokon át szerves tartozéka volt a tulajdonosi bejegyzés, ami a könyvnyomtatás elterjedésével főleg a nyomtatott ex libriseken valósult meg. Ez a kisgrafikai műfaj fontos része volt a könyvkultúrának külföldön és hazánkban is. Megrendelői, gyűjtői (számos múzeum is) és publikációs fórumai voltak, ám ma, a könyvek online térbe költözésének folyamatában az ex libris hirtelen a régi könyvkultúra része, rekvizituma lett.

Az ex libriseket jobbra grafikusok készítették, alkalmazkodva a kis felülethez és a leginkább lényeglátó ábrázolás igényéhez. Szalay Lajos első

ilyen munkája Mécs László *Hajnali harangszó* (1923) című verseskötete ihletésében született vázlata lehet. Azután rajzolt a lányának és saját magának. A legtöbb ilyen munkája az 1960-as évtizedben, New Yorkban született (*Ex libris Ignatz Kazella*, *Ex libris Ilona Lippóczy*, *Ex libris Rokkai Bilder*, *Ex libris Lippóczy Miklós*, *Ex libris Nyeste Zoltán* stb.).

Szalay az *Ex libris Faludy György* kompozíciójának Villon *Testamentum*-rajzai egyikét kölcsönözte. Erről levélben megkérdeztem Faludy Györgyöt, aki megírta a könyvjegye történetét.

„Kedves Sümegi György!

Itt küldöm a Szalay Lajos készítette ex librisemet. Ezt, azt hiszem 2000 példányban kaptam ajándékba Szalay Lajostól New Yorkban, és egyik könyvemből téptem ki. Mindegyik ex libris valamelyik könyvemben van beragasztva, és tekintve, hogy több könyvem van kétezernél, nem tudok többel szolgálni. Az ex libris az eredeti Szalay rajzról készült, mely úgyszinte birtokomba került, de a fiam, akinek odaajándékoztam, sajnálatos módon elvesztette. Lehet azonban – Szalay szokása volt –, hogy erről több eredetit készített. A három emberfajta ábrázolja: jobbról a hülyét, aztán az átlagost, végül a gondolkodót. Mindez a hatvannyolcas idők táján történt, amikor Hamza András református lelkész (majd később fia) Villonom két kiadását megjelentették, és ahhoz illusztrációkat készített. Nyilván Hamza András megrendelésére; ő maga is ott látható a máglyán, ahol az Orleánszi Szűzet elégetik. Lehetséges, hogy Szalay csak száz vagy ötven pél-

dányt küldött ajándékba, és a többi én készítettem. Szeretettel üdvözlöm:

Faludy György
2001. július 27.”

Szalaynak évtizedeken át fixálódott alkotói gyakorlatata volt, hogy egy-egy kompozícióját több funkcióban is fölhasználta. Illusztrációk megrendelésekor a már meglévő rajzaiból a hangulatilag és formailag odaillesztet nyugodt szívvel beválogatta a konkrét műhöz megrajzoltak közé. „Az a vágyam, hogy a könyvben sűrűbben szeretném a munkáimat látni” – írta Domokos Jánosnak (1981. március 19.). Villon-illusztrációi egyikéből, a *Testamentum*éből lett Faludy ex librise, amivel a könyvjegy tulajdonosa is bizonyosan egyetértett. E rajzán a figurák, emberi testek és tárgyak egymásba rajzolását a kubizmusból, elsősorban talán Picasso korai műveinek tanulmányozásából vehette át. A Faludy barnára nyomott ex libris rajzán háromfejű, virág előtt ülő figura megjeleníti – ahogy Faludy írta – a hülyét, az átlagost és a gondolkodót a 112 × 82 mm-es felületen. A harmadik, a gondolkodó a homlokát támasztja, és így Auguste Rodin *Gondolkodójának* távoli forma-visszfénye.

Szalay ex libriseiből a tulajdonosi könyvekbe ragasztottakon – mint Faludynál – s magángyűjteményekben őrzötteken kívül múzeumba is került egy-egy példány, például az *Ex libris Nyeste Zoltán* (1970) az Iparművészeti Múzeumba. A nemzetközi ex libris-irodalom is emlegeti a Faludy ex librist, még ha pontatlanul is: „Véletlenül Zádor István neve alatt jelent meg a XX. század Picasso mellett legnagyobb rajzművésze, Szalay Lajos kitűnő ex librise, amely Faludy György számára készült” (Horváth Hilda: *Nordisk Exlibris Tidsskrift*, 2016/1; *Kisgrafika*, 2016/3).

Szalay Faludy-festményének anomáliája után, ahogy Faludy írja: „Szalayval nem voltam hajlandó összejönni, kivéve amikor a diákok Miskolcon (anélkül, hogy megmondták, kihez visznek) az ő házába vittek néhány percre, ahol ostoba és kellemetlen kérdésekkel fogadott és menesztett.” Nehéz, s talán lehetetlen és fölösleges két alkotó elmentmondásos kapcsolatát minősíteni. Inkább beszéljenek a művek, azok az alkotások, amelyek kettőjüket összekapcsolják. S ezen esetben a rajzok elsőrendűen szolgálják a költői szándékot – Faludy Villonját Szalay képírása magas színvonalon jeleníti meg.

Szalay Lajos: *Ex Libris Nyeste Zoltán*